

Mijn verhaal over *Het verhaal*

HENK DE SMAELE

77

Januari 2023. Ik voel mij defensief en onzeker. Was ik naïef geweest? In het Vlaams Parlement en de media wordt heftig gediscussieerd over *Het verhaal van Vlaanderen*, waarvan de eerste aflevering op 1 januari is uitgezonden op de openbare omroep VRT, en dat meteen hoge kijkcijfers scoort. Pas nu gaat het nieuws rond dat verschillende Vlaamse ministers samen twee miljoen euro in het programma hebben geïnvesteerd. Wat verwacht de Vlaamse regering als *return of investment*? In het regeerakkoord van de huidige rechtse Vlaamse coalitie (N-VA, Open VLD, CD&V) staat bepaald dat de regering zal werken aan een ‘zelfbewust Vlaanderen’: ‘Het is essentieel dat we de Vlaamse identiteit complexloos kunnen beleven, onder meer via gedeelde symbolen.’

Als er één natie haar identiteit complexloos lijkt te beleven, dan is het wel de Nederlandse. Een canon naar Nederlands voorbeeld, opgesteld door ‘onafhankelijke experts’ die, op een ‘wetenschappelijke basis’, ‘een lijst van ankerpunten uit onze Vlaamse cultuur, geschiedenis en wetenschappen’ bepalen, zal volgens de regering-Jambon een bouwsteen zijn in de opbouw van een meer zelfbewust en minder gecompliceerd Vlaanderen. Naast de canon komt er een museum (dat ondertussen is omgezet naar een virtueel museum), en: ‘Ook de VRT draagt bij aan de Vlaamse identiteit.’¹ De subsidies aan *Het verhaal van Vlaanderen* – gemaakt door het productiehuis De Mensen, maar uitgezonden door de publieke omroep VRT – lijken in januari 2023 te passen binnen de uitvoering van een politiek ter bevordering van de Vlaamse identiteit. De Vlaamse regering ziet het historisch programma, waaraan ik mijn medewerking had verleend, als een ideologisch bruikbaar instrument. Hoe beperkt mijn eigen rol ook was geweest, als academisch expert had ik *willens nillens* mijn rol gespeeld in de uitbouw van een ‘zelfbewust en complexloos’ Vlaanderen.

Die conclusie valt zwaar op de maag. In oktober 2020 had ik mij nog met een reeks collega’s in *De Standaard* uitgesproken tegen de idee van een Vlaamse canon. In de tekst die ik toen mee ondertekende stond:

P' Dc Champagne P.'

C' P' R.'

G' Edelinck sculp.'

Quantum quisque timet, tantum fugit.

Figuur 1. De heilige Hieronymus schrijft aan zijn bureau terwijl een leeuw – waarmee hij vaak wordt afgebeeld – meekijkt over zijn schouder. Keek ‘de Vlaamse Leeuw’ inderdaad mee over de schouders van de makers en de betrokken historici bij *Het verhaal van Vlaanderen? Heilige Hieronymus*, gravure van Gerard Edelinck naar Philippe de Champaigne (1666-1707). © Rijksmuseum, RP-P-BI-7478X, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.107615>.

We twijfelen er niet aan dat onze collega's die in de Canoncommissie zullen zetelen, op hun onafhankelijkheid zullen staan. Maar het kader waarin ze werken, staat wél vast: de Vlaamse natiestaat die zichzelf legitimeert met geschiedenissen die zich op de morzelgrond aan de Noordzee hebben afgespeeld. Dat is in wezen hetzelfde als wat Henri Pirenne honderd jaar geleden deed met zijn *Histoire de Belgique* voor de Belgische natiestaat. Niemand betwist dat Pirenne een knap historicus was, maar vandaag zien we zijn Belgisch-nationale bril en het politieke gebruik van zijn werk.²

Eind 2020 was ik nog de kritische historicus die collega's waarschuwde voor de hegemonische werking van nationalistische ideologieën. Begin 2023 behoorde ik tot de groep van (in het beste geval) naïeve en misleide vakgenoten. Nog voor ik op televisie een woord had gezegd en voor *content* had gezorgd, was ik deel geworden van een verhaal, van *het* verhaal van Vlaanderen, en daarmee had ik meegewerkt aan de nationalistische identiteitspolitiek van de Vlaamse regering (zie Figuur 1). Wat ik te vertellen had, mocht zo kritisch en weinig ophemelend zijn als het wilde, dat kon de Vlaamse excellenties die voor het programma betaalden niet zoveel schelen, denk ik. Wat uiteindelijk telde was dat ik mij had ingeschreven in het project zelf: het verhaal over waar *wij* als Vlamingen vandaan komen, hoe we – misschien als een stom toeval of zelfs als gril van de geschiedenis, zeker met de nodige zwarte bladzijden, maar niettemin vandaag onmiskenbaar – een natie zijn geworden, een volk met een geschiedenis, zelfbeschikkingsrecht, het recht om inburgering te eisen en vreemden uit te sluiten, met instellingen en een toekomst.

Op 12 januari 2023 beantwoordt minister Benjamin Dalle (CD&V) in de Commissie Cultuur, Jeugd, Sport en Media van het Vlaams Parlement vragen van parlementsleden van zowel de oppositie als de meerderheid. Het is een pijnlijk zwak debat. Net zoals in de principiële discussie over de canon blijken de politici en ook de journalisten – zelfs de historici onder hen – nauwelijks voeling te hebben met waar het debat volgens de meeste professionele historici echt over moet gaan. Chris Janssens (Vlaams Belang) opent met een voorspelbare tirade tegen de Vlaamse intellectuelen wier kritiek op de subsidies voor het programma een duidelijke uiting zijn van Vlaamse zelfhaat: 'Het latente onbehagen over een Vlaamse identiteit is de noemer die links bindt.' Minister Dalle geeft toe dat de hele discussie over de Vlaamse identiteit hem 'eerlijk gezegd, een beetje ontgaat'. Hij ontkent dat 'Vlaamse identiteit' een politiek project is: 'Vlaamse identiteit, ik sta er altijd van te kijken hoe dat geïnterpreteerd wordt, alsof dat deel uitmaakt van een flamingantisch of nationalistisch project.' Tegelijkertijd zegt hij:

1 Vlaamse Regering 2019-2024, *Regeerakkoord*, 11.

2 Koen Aerts et al., 'De eenzijdige blik van de canon van Vlaanderen', *De Standaard*, 7 oktober 2020.

Wij zijn natuurlijk de Vlaamse overheid. Het is niet onlogisch dat, wanneer de Vlaamse overheid zoiets betoelaagt[,] vanuit verschillende achtergronden[,] dat ook is omdat men spreekt over het grondgebied waar wij allemaal wonen. Echt onlogisch is dat niet. Om daar een grote politieke agenda achter te zoeken, dat is voor rekening van diegenen die dat doen.³

En nog: ‘Dat de VRT ook bijdraagt aan de Vlaamse identiteit, dat is voor mij nogal wieses. Het zou me eerlijk gezegd storen, mocht dat gelinkt zijn aan een bepaalde partij of aan een bepaalde ideologie.’ Het is onmogelijk om bij deze uitspraken niet te denken aan wat Michael Billig alweer bijna 30 jaar geleden omschreef als *banal nationalism*: ‘The ideological habits, by which “our” nations are reproduced as nations, [which] are unnamed and, thereby unnoticed.’⁴ De minister legt uit waarom ook de Kanselarij van de minister-president 300.000 euro heeft geïnvesteerd: het programma is ‘relevant [...] voor het imago van Vlaanderen’.

Volgens Jos D’Haese (PvdA) is het ‘onzin om te zeggen dat dit programma nationalistische propaganda zou zijn. Wie het gezien heeft, kan dat toch echt niet beweren.’ Het probleem is volgens het parlementslid echter dat de minister-president in de pers het tegendeel heeft beweerd. D’Haese:

Ik citeer hem [Jambon]: ‘De versterking van de Vlaamse identiteit staat in ons N-VA-programma. Het is niet meer dan logisch dat we dat met de Vlaamse Regering implementeren. En dat doen we ook met *Het verhaal van Vlaanderen*.’ Voilà, zwart-op-wit in de krant. Voor de minister-president is het dus heel duidelijk dat *Het verhaal van Vlaanderen* de uitvoering is van het partijpolitieke programma van de N-VA. Dat is wel bijzonder jammer, natuurlijk, dat zo’n mooi programma wordt gerecupereerd wegens partijpolitieke redenen. Dat vind ik toch wel straf.

Straf, omdat de reeks volgens D’Haese ‘een objectieve kijk is van onze historici, aan de hand van de wetenschap, en dat men dat niet moet recupereren’.

Maart 2023. Het is een vreemde toestand, en ik weet even niet meer waar ik sta. De discussie in Vlaanderen wordt met de week verwarrender. In een onthutsend interview met *De Standaard* haalt N-VA-voorzitter en Antwerps burgemeester Bart De Wever op 4 maart ongemeen hard en populistisch uit naar de universiteiten in het algemeen (‘de vis is rot aan de kop’), en naar academische historici in het bijzonder. Zij heten ‘flink van het padje af’ te zijn, ‘tot op het punt dat ze zelfs geen enkel verhaal meer durven te vertellen, behalve om erop te wijzen dat vrouwen, armen en mensen van kleur vroeger

3 Vlaams Parlement, ‘Verslag vergadering Commissie voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media’, 12 januari 2023.

4 Michael Billig, *Banal Nationalism* (SAGE Publications 1995) 6.

minder netjes werden behandeld.’ De slechte behandeling van vrouwen, armen en mensen van kleur is precies wat er twee weken eerder in de achtste episode van *Het verhaal van Vlaanderen* over de negentiende eeuw is verteld, maar in één adem worden de historici die kritiek leveren op *Het verhaal* door De Wever de mantel uitgeveegd: ‘Alleen mag de geschiedenis geen basis meer zijn voor gemeenschapsvorming die mensen toont dat ze niet als een leeg vat geboren zijn, maar als lid van een collectief dat legitiem normen en waarden heeft geproduceerd [*slaat op tafel*]. Dat is uiteindelijk wat de critici van *Het verhaal van Vlaanderen* stoort.’ Toont *Het verhaal* dan dat we lid zijn van een collectief dat legitiem normen en waarden heeft geproduceerd? De hele discussie over *Het verhaal van Vlaanderen* en de maatschappelijke rol van historici wordt langzamerhand grotesk.

11 mei 2022. Ik krijg telefoon van het productiehuis De Mensen. Ik heb een vakgenote aan de lijn die, doorverwezen door collega’s, bij mij terecht is gekomen. Ze legt mij uit hoe de reeks is opgebouwd (en dat klinkt verrassend klassiek), en vraagt of ik wil meewerken aan aflevering 8, over de negentiende eeuw. Het script is op dat moment al geschreven, maar de programmamakers zijn nog op zoek naar een extra *talking head*, een expert die doorheen de hele aflevering kan zorgen voor wat uitleg. Gita Deneckere (UGent), hoor ik, is reeds aan boord. Zou ik de tweede willen zijn? Wanneer ik de thema’s hoor, denk ik enerzijds aan allerlei collega’s die hiervoor beter geschikt lijken. Anderzijds kan ik moeilijk beweren dat ik helemaal niets te vertellen heb over negentiende-eeuwse politiek, feminisme en genderverhoudingen, racisme en ‘mensentuinen’, de thema’s die in de aflevering aan bod komen. Bovendien: kan ik als voorzitter van de Antwerpse Onderwijscommissie Geschiedenis deze gelegenheid zomaar laten schieten? Is het niet mijn plicht om mee te werken aan deze vorm van publieksgeschiedenis? Als wij als professionele historici gevraagd worden tekst en uitleg te geven, kunnen we dan eigenlijk wel weigeren? Of zijn dit rationalisering, en spreekt mijn ijdelheid? Dit is waarschijnlijk mijn enige kans om het scherm te delen met Tom Waes...

Ik krijg het script van de aflevering toegestuurd. Dat stelt me min of meer gerust. De aflevering begint nogal voorspelbaar met de treinrit tussen Brussel en Mechelen op 5 mei 1835 en focust vervolgens op de sociale gevolgen van de Industriële Revolutie, via een inkijk in het leven van de Gentse beluiken. Daarna wordt stilgestaan bij de opkomst van het socialisme en de eis voor de invoering van het algemeen stemrecht. In het bijzonder wordt ingezoomd op de figuur van Emilie Claeys, die actief was binnen de Belgische Werkliedenpartij en opkwam voor vrouwenrechten, en daarbij botste op heel veel persoonlijke tegenstand, zowel vanuit christendemocratische als vanuit socialistische hoek. De koloniale context wordt in de episode binnengebracht via de *zoo humain* of ‘mensentuin’ op de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1897, een duidelijk voorbeeld van mensonterende, racistische beeldvorming in dienst van koloniale

Figuur 2. Zicht op een beluik te Gent rond 1900. © Archief Universiteit Gent, ARUG_G52_06_002.

uitbuiting. Deze combinatie van verhalen over de negentiende eeuw lijkt me interessant en verantwoord, ook al ontbreekt bijvoorbeeld de erg bepalende levensbeschouwelijke breuklijn, en nogal ironisch ook de opkomst van de Vlaamse beweging en de taalkwestie. Diezelfde avond verstuur ik mijn antwoord: 'Ik heb het hele script ondertussen gelezen. Het is grappig hoe jullie de "proffen" soms iets willen laten zeggen of beamen 😊 De aflevering zit wel goed in elkaar, vind ik, maar er zijn ook soms stukjes waar ik denk: mmm, ik weet niet of ik het verhaal zo zou vertellen.' Ik weid kort uit over mijn bedenkingen. 'Ik heb je bedenkingen doorgespeeld aan Jesse, onze hoofd/eindredacteur,' krijg ik als antwoord. En 'je mag zeker jouw kijk in het interview meegeven.' Zo zou ik het later in de praktijk ook ervaren.

8 juni 2022. In mijn nieuwe pak (donkere kleuren, was er gevraagd) zit ik van negen uur 's morgens tot ongeveer de middag op een ongemakkelijk krukje in een opnamestudio in Vilvoorde. Tv maken is een beroep: mijn brillenglazen mogen het licht van de spots niet weerkaatsen, en mijn uitleg moet bevattelijk zijn. De ochtend begint haperend, maar snel kom ik in het verhaal. Of ik nog eens kan herhalen wat ik net heb gezegd, maar dan zonder gebruik te maken van het woord 'censuskiesrecht' omdat in de hele aflevering wordt gesproken over 'cijnskiesrecht'. Ik ben onder de indruk van hoofdredacteur Jesse Fabré, die de inhoud van de uitzending helemaal in zijn hoofd heeft, maar ook aandachtig blijft luisteren. Eén of twee vragen wil ik niet beantwoorden, omdat ik me niet zeker voel. Dat is geen probleem. Ik kan ook mijn eigen kleine accenten plaatsen en afwijken van het script. Wanneer we spreken over het onderzoek in 1843 van de artsen Daniel-Joseph Mareska en Julian Jean Heyman in het Gentse Bataviabeluik, dat in de aflevering wordt geësceneerd en dat de insteek vormt voor een analyse van de leefomstandigheden van de fabrieksarbeiders, kan ik op heel eenvoudige manier kort iets inbrengen van het Foucaultiaanse perspectief op biopolitiek (zie Figuur 2). Doorheen de aflevering kan ik bovendien spreken over de betekenis die het lichaam krijgt in een negentiende-eeuws verwetenschappelijk en gesecculariseerd liberaal wereldbeeld, waarin ongelijke behandeling van vrouwen en mensen van kleur enkel op basis van hun andere 'natuur' werd beargumenteerd.

Na de opnames, in de trein, bedenk ik hoe ik me op één punt heb laten meeslepen. Of de doden die vielen tijdens de algemene staking van 1893, onder andere aan de Bougiefabriek van Borgerhout (een episode die in *Het verhaal* wordt nagespeeld), een rechtstreekse invloed hadden gehad op de besluitvorming in het parlement, zo werd gevraagd. Was er een verband tussen die doden en de invoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht? Was men gezwichd voor de straatagitatie tijdens de debatten van 18 april 1893? Ik had die vragen verwacht en er op voorhand goed over nagedacht. Ik had nog eens gelezen wat anderen en ikzelf hierover eerder hadden geschreven, en zelfs ook de parlementaire debatten herlezen. Ik merkte dat ik die debatten nu toch anders las dan ik vroeger had gedaan. Ik leefde me

Figuur 3. De 'mensentuin' tijdens de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1897. De drie personen op de voorgrond werden samen met ruim 250 andere Congolezen tentoongesteld om het koloniale project van Leopold II te promoten. Zij verbleven in nagebootste Congolese dorpen in het park van Tervuren. De twee zittende vrouwen lijken zich af te keren van de camera. © HP.1946.1058.1-18, collectie KMMMA Tervuren; foto A. Gautier, 1897.

meer in de intensiteit en dramatiek van het moment in. In de bronnen viel mij nu vooral de ongerustheid van de politieke protagonisten op. Tijdens de opnames zeg ik: ‘Dat is eigenlijk een heel dramatisch moment in de politiek. Daar wordt de macht hertekend.’ Het is die uitspraak waar ik in de trein aan terugdenk: ik heb me duidelijk laten verleiden tot een dramatische uitspraak, die ook de indruk wekt dat op één dag de geschiedenis een andere loop kreeg. Tijdens mijn lessen steek ik altijd de draak met gelijkaardige uitspraken door historici. Nu had ik het zelf gedaan. Ik hoopte dat deze passage het programma niet zou halen. IJdele hoop. De zin kreeg zelfs een plaats in de trailer van de aflevering.

7 november 2022. Ik krijg via een tijdelijke link een *rough cut* van ‘mijn’ aflevering te zien. Ik heb enkele dagen om eventuele opmerkingen door te geven. Diezelfde dag schrijf ik terug: ‘Ik heb zonet gekeken. Knap gedaan, en erg sereen ook (het stuk over Tervuren bijvoorbeeld ook). Ik heb zeker geen opmerkingen.’

17 januari 2023. Mail van Jesse. Of ik nog eens de foto’s kan bekijken in aflevering 8 die betrekking hebben op het koloniale verhaal? Ze zijn toch zeker allemaal afkomstig uit de Congolese context? Ik wil deze check graag doen, en het geeft mij de mogelijkheid om opnieuw de voorlopige montage te bekijken via een link. Dat doe ik samen met mijn moeder, die vier dagen later euthanasie krijgt, en voor wie de uitzending van episode 8 te laat komt. Ze is erg belezen en las ook heel wat geschiedenis, maar kende Emilie Claeys niet. Enkele dagen voor haar overlijden zegt ze blij te zijn weer wat te hebben bijgeleerd. Het kleurt mee mijn verhaal over *Het verhaal*.

19 februari 2023. Uitzending van episode 8. Ik kijk ‘live’, de lastige debatten vers in mijn hoofd, en ik bereid me voor op de nodige kritiek. Er zal wel iets niet ‘kloppen’: voor veel media en kijkers lijkt de ‘historische betrouwbaarheid’ gelijk te staan met de afwezigheid van ‘fouten’. Historici lijken zo op *fact checkers*. Ik kijk zo kritisch als ik kan, maar de uitzending blijft me bekoren. In de daaropvolgende dagen en weken blijft specifieke kritiek op deze episode grotendeels uit. Wat volgens mij deze aflevering sterk maakt, is dat doorheen de hele uitzending de nadruk blijft liggen op de primaire bronnen. Gaat het over de beluiken in Gent, dan kijken we via het rapport van de aangestelde artsen, die we in de re-enactment ook (fictief uiteraard) aan het werk zien. We zien hoe de programmamakers zich het verloop van zo’n medisch onderzoek hebben ingebeeld. We zien Tom Waes bladeren door het document en eruit voorlezen. Dat is niet anders in de passages over de grondwetsherziening van 1893 en de strijd van Emilie Claeys. En het is helemaal het uitgangspunt in de allesbehalve eenvoudige re-enactment van de mensentuin in 1897. Daarin staat één geënceneerde foto centraal, waarin twee van de afgebeelde Afrikaanse vrouwen de blik afwenden (zie Figuur 3). Precies dat gebaar wordt

in de scène nagespeeld. Zelf vertel ik als historicus hoe weinig bronnen er zijn die rechtstreeks iets vertellen over het perspectief van de gekoloniseerde bevolking. Waes speculeert vervolgens over de mogelijke betekenis van het gebaar in de foto: was het een teken van verzet? In de re-enactment zien we een verbeelding van hoe het op dat moment gegaan kan zijn: we zien de fotograaf in beeld, de geësceneerde pose in de mensentuin, en het wegdraaien van de hoofden net voor de foto wordt genomen. Re-enactment wordt zo niet ingezet om de illusie te wekken dat we rechtstreeks kijken naar het verleden; integendeel, het lijkt een bijna postmoderne oefening die ons bewustmaakt van het interpretatief werk van de historicus. Hoe kunnen we verhalen vertellen over het verleden?

Zou de reeks er anders uit hebben gezien als wij historici nog veel intensiever bij alle fasen waren betrokken? Tv is een beroep, maar geschiedenis ook. Zoals ik ergens in een mail naar Jesse schreef: 'Als je nog eens iets wil maken over de negentiende eeuw weet je me wel te vinden...'. Ik denk dat ik daar ook vandaag nog bereid toe ben, ook na alle ophef.

Henk de Smaele is verbonden aan de onderzoeksgroep Power in History van het Antwerpse geschiedenisdepartement. Hij doceert over hedendaagse politieke geschiedenis en cultuurgeschiedenis. Zijn onderzoek heeft momenteel vooral betrekking op de geschiedenis van gender en seksualiteit (met een focus op mannelijkheid), maar ook op de geschiedenis van de interculturele contacten tussen Europa en het Midden-Oosten. Hij is tevens co-voorzitter van het Archief voor Vrouwengeschiedenis (Brussel). E-mail: Henk.desmaele@uantwerpen.be.